

İran'ın Afganistan'daki İç Savaşa Yönelik Dış Politikası

Özgür ÇINARLI*

Aksaray Üniversitesi

Öz

Afganistan üzerindeki Sovyet işgalinin sona erdiği 1989 yılı ile ABD'nin Taliban'ı devirmeye yönelik askeri müdahalede bulunduğu 2001 yılları arasında, bu ülkede şiddetli bir iç savaş yaşanmıştır. ABD ve Sovyetler Birliği (sonrasında Rusya) gibi küresel güçlerle beraber, bazı bölgesel güçler de, iç savaşın taraflarını çeşitli şekillerde destekleyerek bu iç savaşa müdahil olmuşlardır. İran da Afgan iç savaşına müdahil olan bu bölgesel güçlerden biridir. Çalışmada, İran'ın dış politikasını şekillendiren temel güdüleyicilerle birlikte, gerek bu ülkenin iç politikasındaki, gerek dünyanın genel siyasi durumundaki değişimlerin, gerekse de Afgan iç savaşındaki gelişmelerin İran'ın Afganistan'a yönelik dış politikasına yansımaları ele alınmaktadır. Böylelikle İran'ın Afganistan'a yönelik dış politikasında tepkisizlikten, giderek artan müdahaleciliğe, katı ideolojik yaklaşımdan reel politığe dönüşüm ortaya koyulacaktır.

Anahtar Kelimeler:

İran, Afganistan, iç savaş, dış politika, dönüşüm, müdahale

Iran's Foreign Policy towards the Civil War in Afghanistan

Abstract

There appeared a severe civil war in Afghanistan between the end of the Soviet invasion in 1989 and the US military intervention in order to overthrow the Taliban in 2001. Together with the global powers such as USA and the Soviet Union, (Russia afterwards) some regional powers intervened this civil war by giving various kinds of supports to the warring sides. Iran is also amongst these regional powers, which intervened Afghan civil war. This study aims to explain Iran's foreign policy towards the civil war in Afghanistan, together with the main motivators that shape its foreign policy, and the reflections of its internal political developments, the political developments worldwide, and the course of the civil war in Afghanistan towards the foreign policy of Iran. In this way, the transformation of Iran's foreign policy towards Afghanistan, from isolationism to an increasing interventionism, from hard ideological to a realpolitical approach is going to be put forward.

Keywords

Iran, Afghanistan, civil war, foreign policy, transformation, intervention

* Yrd. Doç. Dr. Aksaray Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Aksaray. ozgurcinarli@hotmail.com.

İran dış politikasını şekillendiren temel güdüleyicileri Şii İslamcılık ve Fars Milliyetçiliği gibi ideolojik faktörler, ABD ve Suudi Arabistan ile rekabet, etki alanını genişletme ve çevrenmeyi engelleme, enerji ve ticaret politikaları, Afganistan'daki istikrarsızlığın yarattığı uyuşturucu kaçakçılığı, sığınmacılar gibi sorunlar olarak sıralayabiliriz. Afganistan meselesine yönelik dış politikasında İran, ilk başlarda tepkisiz kalsa da zamanla giderek artan müdahaleci bir tavır sergilemiştir. Gerek kendi içindeki iç siyasi gelişmeler, gerekse de dünyadaki genel siyasi durum ve bunun Afganistan'a yansımaları, İran'ın dış politikasında vizyon genişlemesine neden olmuştur.

Koyu Şii İslamcılığa dayalı bir ideolojiye sahip olan Ayetullah Humeyni'nin İran'da iktidara gelişi ile dünya çapında tüm Şii grupların desteklenmesi, bu ülkenin dış politikasının temel hedeflerinden biri durumuna gelmiştir. Ancak Humeyni döneminde henüz Fars Milliyetçiliği İran'ın dış politikasında önemli bir faktör değildir. Şii İslamcılık ideolojisi baskın durumdadır ve Milliyetçilik geri plandadır. Ancak Humeyni'nin 1989 yılında ölmesi üzerine, İran'ın dış politikasında Fars Milliyetçiliği de Şii İslamcılıkla beraber belirleyici bir konuma gelmiştir.¹ Bu değişim, İran'ın Afganistan'a yönelik dış politikasına da yansımıştır. Humeyni döneminde İran, sadece Şii grupları desteklemekteydi. Bu gruplar da Hazaralardan oluşuyordu. 1989 Yılından itibaren İran, desteğini Sünni olmalarına rağmen etnik olarak Fars kökenli olan Tacikler'i de destekleme yönünde genişletmiştir.

ABD ve Suudi Arabistan ile rekabet de İran'ın dış politikasının temel güdüleyicileri arasındadır. İran'ın ABD ile ilişkileri özellikle İran İslam Devriminden sonra iyice gerilmişti. Bu durum İran'ın ABD'den abluka, çevreleme ve tecrit gibi ciddi tehdit algılamalarına yol açmıştır. Bu yüzden

İran, Sovyetler Birliği'ni karşısına almak istememiş ve özellikle Sovyet işgali döneminde, Afganistan meselesinden uzak durmuştur. Bunun en önemli nedeni, Basra Körfezinde olası bir ABD ablukası karşısında İran dünya ile ticaretini Sovyetler Birliği üzerinden yürütebilecektir. Ayrıca Sovyetler Birliği, ABD'nin BM'de İran'a yönelik ambargo kararı çıkartma çabalarını veto hakkına dayanarak engellemekteydi (Maass, 1999: 71-72; Tarock, 1999: 801-819).

Fakat İran'ın bu dönemde Afganistan meselesinden uzak durmasının tek nedeni Sovyet dostluğuna muhtaç olması da değildir. Sovyet işgaline karşı direnen Mücahit grupların merkezleri Pakistan'ın Afganistan sınırına yakın Peşaver kentindeydi ve bunlar ABD ve onun müttefikleri olan Suudi Arabistan ve Pakistan tarafından desteklenmekteydi. İran'ın bu grupları desteklemesi "Büyük Şeytan" olarak nitelediği ABD ile işbirliği yapıyormuş gibi bir görüntü verebilirdi. Ayrıca İran'ın Afgan direnişine destek vermesi teknik olarak da mümkün değildi. Çünkü kaynaklarının tamamını savaş halinde bulunduğu Irak ile mücadeleye harcamaktaydı (Ahadi, 1998: 119-120; Tarock, 1999: 801-819).

İşgal sonrasındaki iç savaş döneminde ise, ABD karşıtlığı faktörü, İran'ı ABD ve onun müttefikleri olan Pakistan ve Suudi Arabistan tarafından desteklenen grupların muhaliflerini desteklemeye itmiştir. Böylelikle Şii Hazaralar'ın Hizb-i Vahdet, Taciklerin Cemiyet-i İslami gruplarının yanında, Özbeklerin Cümbiş-i Milli grubuna da zaman zaman destek vermiştir (Ahadi, 1998: 121; Rais, 1993: 918-919).

İran'ın Suudi Arabistan ile rekabeti ise aslında çok eskiye dayanmaktadır. Afganistan, Arapların ve Farsların rekabet ettiği bölgelerden sadece biridir ve her ikisi de tarihte, gerek Orta Asya, gerekse Afganistan üzerinde egemenlik kurmuşlardır. Bu rekabet, XX. yüzyılda Arapların İran'a karşı Irak'ı desteklemesi ve ABD'nin de Arap devletlerinin yardımıyla İran'ı tecrit etmeye çalışması sonucu

¹ İran'ın dış politikasında gerçekçilik ve idealcilik tartışmaları konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Freij, 1996: 71-84; Precht, 1988: 109-128.

daha da derinleşmiştir (Carpenter, 1994: 81; Tarzi, 1992: 191).

İran ile Suudi Arabistan arasındaki gerilimin ideolojik bir boyutu da vardır. Her iki ülkenin yönetiminde İslamcılık, belirleyici bir faktör olsa da, İran Şii, Suudi Arabistan ise Sünniliğin oldukça katı bir kolu olan Vahhabi mezhebindedir. Suudi Arabistan krallıkla idare edilirken, İran'daki İslami rejim "Monarşinin İslam diniyle bağdaşmadığını" öne sürmüştü ve Monarşiyi devirerek iktidara gelmiştir. Bu durum iki ülke arasındaki gerilimi tırmandırıcı bir faktördür ve bu gerilim Afgan iç savaşına da yansımıştır (Ahadi, 1998: 118-119; Carpenter, 1994: 81).

Etki alanını genişletme, tecrit edilmeyi engelleme, ticaret ve enerji politikaları gibi faktörler de esasen büyük ölçüde İran'ın ABD ve Suudi Arabistan'la ilişkilerindeki gerilim tarafından şekillenmiştir. Sovyet işgalinin sona ermesiyle İran, Afganistan'da ABD ve onun müttefikleri Pakistan ve Suudi Arabistan tarafından doldurulmaya çalışılan bir güç boşluğu oluştuğunu düşünmüştü ve kendini bu ülkelerin destekledikleri grupların muhaliflerini desteklemek zorunda hissetmiştir. Çünkü bu ülkeler tarafından desteklenen grupların Afganistan üzerinde hakim konuma gelmeleri durumunda, İran için ciddi güvenlik riskleri ortaya çıkabilecekti. Bunun yerine kendisine yakın grupların etkinliklerini artırması, Afganistan sınırındaki güvenlik risklerini azaltacaktır.

Ticaret politikaları ise özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla, İran için farklı bir boyut kazanmıştır. Kafkasya ve Orta Asya'da yeni devletler ortaya çıkmıştır. Tamamına yakınının da denize kıyısı olmaması, bu devletlerin dış ticaretlerinde İran'ı olası bir güzergah olma konumuna getirmiştir. Diğer alternatif güzergah ise Afganistan olmasına karşın, bu ülkedeki iç savaş ve istikrarsızlık İran'ın bu konudaki öncelikli konumunu güçlendirmektedir. Ancak, ABD, Pakistan ve Suudi Arabistan İran'ın bypass edilmesi ve Afganistan'ın bu konuda öne çıkartılması yönünde politikalar geliştirmişlerdir (Tarock, 1999: 802-812; Macleod, 2001: 41).

Bu çatışma özellikle Orta Asya'nın zengin enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılması konusunun gündeme gelişiyle daha da şiddetlenmiştir. Öncelikle Türkmenistan'ın enerji kaynaklarının Afganistan ve Pakistan üzerinden taşınıp Pakistan'ın Karaçi limanından pazarlanması projesi bir Arjantin şirketi olan Bridas tarafından geliştirilmişti. Bu doğrultuda Bridas, Pakistan ve Türkmenistan ile çeşitli anlaşmalar imzalamış ve bir ABD şirketi olan UNOCAL'ı da ortaklığa davet etmişti. Ancak UNOCAL, Bridas'ı devre dışı bırakarak projeyi tek başına gerçekleştirmeyi tercih etti. Zaten ABD kökenli bir şirket oluşu da kendisine önemli bir avantaj sağlamaktaydı. Bu şirket Pakistan ve Türkmenistan ile gerekli anlaşmaları imzaladı ve Taliban ile müzakerelere başladı. Taliban ise UNOCAL'den ABD hükümetinin kendisini Afganistan'ın resmi yönetimi olarak tanınmasını talep etmekteydi. Bu projeye Suudi enerji şirketleri olan Delta ve Ningarcho da destek vermiştir. Uzun süre gündemde ve sürüncemede kalan trans-Afgan boru hattı projesi neticede başarıya ulaşamamıştır (Macleod, 2001: 41; Tarock, 1999: 802-812; Raşid, 2001: 233-302).

Buna karşılık İran, 1996 yılının Nisan ayında kuzeydoğusundaki Meşhed kenti ile Türkmenistan arasında inşa edilmiş demiryolunun açılışını yapmıştır. Böylelikle, Sovyet demiryolu ağının ilk güney bağlantısı sağlanmıştır. İran-Türkmenistan sınırında serbest ticaret bölgesi oluşturmuştur. Orta Asya ülkeleriyle enerji kaynaklarının dünya pazarlarına kendi üzerinden ulaştırılması amacıyla takaslama anlaşmaları yapma amacındadır. Böylelikle, Orta Asya ülkelerinin enerji kaynakları İran'ın kuzeyine gelecek, İran güneyinden aynı miktardaki petrolü ihraç edecektir (Öğütçü: 1995: 48-49; Rubin 1997a: 287).

Bu çelişkilerden dolayı bazı Pakistanlı dış politika analizcileri, İran'ın Afganistan'da istikrarsızlığın sürmesini tercih ettiğini öne sürmüşlerdir. Böylelikle, Orta Asya devletlerinin dış dünya ile ticari ilişkilerini geliştirebilmesi ve enerji kaynaklarını ihraç edebilmesi için olası bir güzergah olan Afganistan-Pakistan hattı Afganistan'daki

ÇINARLI / İran'ın Afganistan'daki İç Savaşa Yönelik Dış Politikası

istikrarsızlıktan dolayı devre dışı kalacak ve İran hattı öne çıkabilecektir (Matinuddin, 1999: 149). Ancak bu iddia, analizcilerin büyük çoğunluğu tarafından kabul görmemiştir. Çünkü Afganistan'daki istikrarsızlık İran'a yönelik, sığınmacılar sorunu, uyuşturucu kaçakçılığı gibi ciddi sıkıntılar yaratmıştır.

Afganistan'ın Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmesiyle yaklaşık iki milyon Afgan göçmen İran'a sığınmıştı. İran da sığınmacılara barınma, gıda ve çalışma olanağı sağlamaktaydı. Ancak, Pakistan'ın aksine İran kendisine sığınmış olan göçmenlerin kendi topraklarını üs olarak kullanıp Sovyet birliklerine ya da Afgan hükümet güçlerine karşı gerilla savaşı yürütmelerine izin vermemiştir. Sayılarının iki milyon kadar olduğu tahmin edilen Afgan sığınmacıların, İran için ekonomik ve sosyal bir yük oluşturması ve Afganistan'da istikrar sağlandığı takdirde bu sığınmacıların ülkelerine dönerek İran'ı bu yükten kurtarması Afganistan'da sağlanacak istikrarın İran'ın da çıkarına olacağıının nedenlerinden biridir (Matinuddin, 1999: 149; Tarock, 1999: 806).

Afganistan'daki istikrarsızlığın, İran için oluşturduğu diğer bir sorun da uyuşturucu kaçakçılığıdır. Esasen Afganistan kaynaklı uyuşturucu kaçakçılığı sorunu oldukça büyük, küresel çapta bir sorundur. Sovyet işgaline karşı direniş döneminde mücahitler, haşhaş üretmeye ve askeri harcamaları karşılamak amacıyla afyon gelirlerinden yararlanmaya başlamışlardır. Bunun sonucunda, uyuşturucu yapımında kullanılan haşhaş üretimi ve satışı ile uyuşturucu ticareti ülkenin temel gelir kaynağı durumuna gelmiştir (CIA, 2001; Goodhand, 2000: 265-281; Mccoy 1991). İran da, Afganistan'a sınırdaş olması dolayısıyla bu sorundan en çok etkilenen ülkelerden biridir.

Sovyet destekli Komünist Necibullah yönetiminin iktidarda olduğu, çeşitli Mücahit grupların da bu yönetimi devirmeye çalıştığı Afgan iç savaşının bu ilk döneminde, Pakistan'ın Peşaver kentinde bir "Geçici Mücahit Hükümeti" oluşturulmuştu. Ancak bu hükümet, Pakistan ve Suudi Arabistan tarafından desteklenen Sünni Mücahit gruplarından oluşmaktaydı. Buna karşın İran, Şii gruplarını

Abdül Ali Mezari'nin liderliğinde, Hizb-i Vahdet çatısı altında birleştirmiş ve bu grubu Afgan hükümetinde % 25 temsil oranını talep etmesi için desteklemiştir. Ancak, Şiilerin % 25'lik temsil oranı talebi Peşaver'deki Suudi ve Pakistan yanlısı Sünni gruplarca reddedilmiştir. Bu gruplara göre Şiiler Afganistan nüfusunun sadece % 12'sini oluşturmaktaydı ve Sovyet işgaline direnişte önemli bir rol oynamamışlardı. Dolayısıyla, kurulacak olan Afgan hükümetinde bu denli bir ağırlığa sahip olmayı hak etmiyorlardı. Şiiler ve İran da pazarlık güçlerini arttırmak için Necibullah yönetimi ve Sovyetler Birliği ile de diplomatik ilişki kurmuşlardır. Ayrıca, Peşaver'de kurulan geçici Afgan hükümetinin de meşruiyetini sorgulamışlar ve ihtilafın anlaşmayla çözülmesi gerektiğini öne sürmüşlerdir (Ahadi, 1998: 121; Rais, 1993: 918-919). Ancak, İran bu dönemde Suudi Arabistan ve Pakistan'ın Afganistan üzerindeki politikalarını engelleyebilecek ne politik etkiye, ne de askeri güce sahiptir.

Fakat Humeyni'nin ölümü, İran dış politikasında Şii İslamcılığının yanında Fars Milliyetçilinin de etkili bir duruma gelişinin önünü açmıştır. Bu değişim İran'ın özellikle Afganistan politikasında kendini çok daha fazla göstermiştir ve 1991 yılının sonunda İran Afganistan konusunda yeni bir strateji geliştirmiştir. O döneme kadar Afganistan'daki Şiilere ilgi gösteren İran, Afganistan politikalarındaki etki alanının darlığını ve Suudi Arabistan yanlısı oluşumlardaki Peştun ağırlığını fark ederek, ilgi alanını Sünni olmasına rağmen, Farsça konuşan toplulukları (özellikle Tacikler) da kapsayacak şekilde genişletmiştir. Tacikistan ve Rabbani'nin liderliğindeki Cemiyet-i İslami grubuyla kültürel işbirliği antlaşması imzalamıştır. Aynı zamanda, Afganistan'daki Peştun harici tüm etnik grupları Peştunlara karşı ortak bir cephe oluşturmak üzere birleştirmeye çalışmıştır. İran'ın bu çabaları başarıya ulaşmış ve Kuzey İttifakı kurularak İran'ın Afganistan politikalarındaki etkinliğini oldukça arttırmıştır. Ancak, İran'ın Afganistan politikalarındaki etkinliğinin bu denli artması üzerine Pakistan, İran ile Suudi Arabistan arasındaki dengenin koruması politikasını bir

kenara bırakarak açıkça Suudi Arabistan'dan yana tavır almaya başlamıştır (Ahadi, 1998: 122).

1991 Aralıkta Sovyetler Birliği'nin resmen dağılması üzerine, 1992 yılı başlarında Necibullah yönetimine yönelik Sovyet desteği tamamen kesilmiş ve Necibullah yönetimi çöküş sürecine girmiştir. Nihayet aynı yılın Nisan ayında, Necibullah yönetimine bağlı, Özbek kökenli bir General olan Reşit Dostum'un komutasındaki, gene Özbek kökenli askerlerden oluşan Cuzcani Milislerinin Mücahitlerin safına geçmesiyle, Afganistan'daki Necibullah yönetimi son bulmuştur. Böylelikle, Afgan iç savaşının "Mücahit grupların kendi aralarındaki iktidar mücadelesi" olarak nitelendirilebilecek ikinci dönemi başlamış oldu. Fakat bu sefer, Afganistan'da önemli bir nüfusa sahip olan Özbekler de bu mücadelenin taraflarından biri durumuna gelmişti. Özbek kökenli General Reşit Dostum, emri altındaki ordunun da gücüne dayanarak, Cümbeş-i Milli İslami Partisi'ni kurdu ve Kabil'deki Mücahit hükümetinde temsil hakkı talep etmeye başladı. Böylelikle Afganistan'daki en kalabalık dört etnik gruba karşılık gelen dört büyük grup arasında sürekli çatışmaların yaşandığı, pamuk ipliğine bağlı geçici ittifakların oluştuğu ve politik dengelerin sürekli değiştiği bir dönem yaşandı. Bu gruplar: Peştunlardan oluşan, Gülbettin Hikmetyar'ın liderliğindeki Hizb-i İslami; Taciklerden oluşan, Burhaneddin Rabbani'nin liderliğindeki Cemiyet-i İslami; Hazaralardan oluşan Abdül Ali Mezari'nin liderliğindeki Hizb-i Vahdet ve Özbeklerden oluşan, Reşit Dostum'un liderliğindeki Cümbeş-i Milli İslami'dir. Bu dört büyük grubun dışında da pek çok farklı Mücahit grubu da vardır. Fakat bu dört grup, Taliban'ın ortaya çıkışına kadar, Afgan iç savaşının temel aktörleri olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.²

Afgan iç savaşının bu döneminde İran, bir yandan Şii İslam ideolojisinden dolayı Şii Hazaralar'ın Hizb-i Vahdet grubunu, diğer yandan da Fars

Milliyetçiliğinden dolayı Sünni olmasına rağmen Fars kökenli olan Taciklerin Cemiyet-i İslami grubunu desteklemekteydi. Fakat bu dönemde İran, Afganistan konusunda kendi kontrolü dışında, kendisi için olumsuz olarak nitelendirilebilecek iki siyasi gelişmeyle yüzleşmek zorunda kalmıştır. Bunlardan ilki, İran'dan almış olduğu tüm desteğe rağmen, Cemiyet-i İslami'nin lideri Burhaneddin Rabbani'nin, iktidarı sadece diğer partilerle değil, kendisini desteklemekte olan İran'ın desteklemekte olduğu diğer parti olan Şii Hazaraların Hizb-i Vahdet partisi ile bile paylaşma konusundaki isteksizliğidir. İkincisi de, Rabbani'nin yönetiminde kendilerine yeteri kadar temsil imkanı tanımaması üzerine, Hazaraların da Gülbettin Hikmetyar ile anlaşarak, Pakistan tarafından desteklenen Hizb-i İslami'nin tarafına geçmesi ve Cemiyet-i İslami'ye karşı tavır almasıdır.

1994 yılında Taliban hareketinin ortaya çıkışı ve çok kısa bir süre içinde Afganistan'da önemli bir siyasi ve askeri güç haline gelişi, İran nezdinde giderek artan bir endişe yaratmıştır. Çünkü bu grup hem katı bir Sünni İslamcılık ideolojisine sahiptir, hem de İran'a düşman olan ABD, Suudi Arabistan ve Pakistan tarafından desteklenmektedir.

"Taliban" sözcüğünün "öğrenciler" anlamına geldiğini göz önüne aldığımızda, bu hareketin kökeni hakkında çok daha rahat bir yargıya varılabilir. Taliban, Pakistan'da mülteci çocuklarına eğitim veren medreselerde eğitim görmüş, Peştun mültecilerden oluşmuştur (Cockburn, 1995: 373). Deobandi akımını temsil eden medreselerde eğitim gören bu öğrenciler oldukça fanatik bir köktendinci görüşe sahip olarak yetişmişlerdir. Taliban'ın bu katı köktendinci görüş doğrultusunda, kontrolü altındaki bölgelerde uygulamaya koyduğu katı kurallar,³ kendisi de İslamcı bir ideolojiyle yönetilen İran tarafından dahi eleştirilmiştir.

² Afgan iç savaşının Necibullah yönetiminin çöktüğü 1992 ile Taliban'ın ortaya çıktığı 1994 yılı arasındaki, "Mücahit gruplar arasındaki iktidar mücadeleleri"nin yaşandığı dönem hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Selim, 2004: 135-176.

³ Fotoğraf çekmek, resim yapmak, bunları sergilemek, televizyon, teyp ve video kasetleri, teyp, video, uydu anteni bulundurmak, uçurtma uçurmak, futbol, satranç, kumar oynamak, Yılbaşı ve Nevruz bayramlarını kutlamak, evcil hayvan beslemek, İslami eleştirmek yasaklanmıştır. Ateistlere, zina yapanlara, eşcinsellere ölüm cezası vermiştir. Erkeklerin siyah türban takmaları ve sakal uzatmaları, (köşelerin takma sakal kullanmaları)

Pakistan'ın Gülbeddin Hikmetyar'ın Hizb-i İslami grubunu desteklemekten vazgeçip desteğini Taliban hareketine yönlendirmesinin en önde gelen nedeni, bu ülkedeki iktidar değişikliği idi. Pakistan'ın Afganistan'a yönelik politikasını Hikmetyar'ı desteklemek doğrultusunda etkileyen siyasi parti, iktidar ortağı olan, İslamcı bir görüşe sahip Cemiyet-i İslami partisidir. Bu parti Benazir Butto'nun babasını idam ettirmiş olan askeri lider Ziya-ül Hak'ı desteklemiştir. Diğer taraftan Deobandiciler de bu partiye rakip, Cemiyet-i Ulema-i İslam adında başka bir İslamcı parti kurmuşlar ve Benazir Butto'nun liderliğindeki Pakistan Halk Partisi ile işbirliği yapmışlardır. 1993 yılında, Pakistan'daki genel seçimi Butto'nun kazanması üzerine de iktidar ortağı olmuşlar ve Pakistan'ın Afganistan'a yönelik politikasını Taliban lehinde etkilemişlerdir (Marsden, 1998: 29; Matinuddin, 1999: 12-16; Rashid, 1998: 74-76; Rubin, 1997a: 287).

Suudi Arabistan'ın Taliban lehinde tavır alması da, Cemiyet-i Ulema-i İslam partisinin lideri Mevlana Fazlur Rahman'ın Taliban lehinde lobi çalışmaları doğrultusunda Vaşington'u ve pek çok Avrupa başkentini ziyaretini de kapsayan Suudi Arabistan ziyaretiyle başlamıştır. 1994-1995 kışında Suudi Arabistan Prensi Türki el-Faysal Kandahar'da av seyahatlerine çıkmış ve geri dönüşünde getirmiş olduğu lüks cipleri Taliban'a hediye olarak bırakmıştır. Prens Türki el-Faysal 1996 yılında Kandahar'ı düzenli olarak ziyaret etmeye ve Taliban'a parasal yardım, araç-gereç ve yakıt sağlamaya başlamıştır. Buna ek olarak, Suudi enerji şirketleri Delta ve Ningarcho da Trans-Afgan boru hattı projesi şirketler birliğine katılmış ve Suudi yönetiminin Taliban'a yönelik desteğinin artması

namaz zamanında camiye gitmeleri, zorunlu kılınmıştır. Kadınların okula gitmeleri, çalışmaları, burka giymeden ve yanında ailesinden bir erkek bulunmadan sokağa çıkmaları, topuklu ve yürürken ses çıkartan ayakkabı giymeleri, burkasız ve yanında ailesinden bir erkek bulunmayan bir kadını şoförlerin arabalarına almaları, esnafların satış yapmaları, doktorların muayene etmeleri, burkallı ve yanında ailesinden bir erkek bulunan bir kadını dahi muayene ederken o kadına dokunmaları yasaklanmıştır (Marsden, 1998: 88-101; US Bureau Of Democracy, Human Rights, And Labour, 1999; US Bureau Of Democracy, Human Rights, and Labour, 2001).

için etkinliklerini kullanmışlardır. Ancak, Suudi yönetimi üzerinde, Taliban'a yönelik desteğini arttırması yönünde en büyük baskıyı oluşturan grup Vahhabi ulema olmuştur. Vahhabi ulema, krala telkinde bulunmakta ve Cuma vaazı sonrasında, Taliban yanlısı gösteriler düzenlemekteydiler (Macleod, 2001: 41; Rashid, 1998: 76).

Taliban'ın ortaya çıktığı 1994 yılı öncesinde Afganistan, ABD'nin dış politikasında, Soğuk Savaş dönemindeki öncelikli konumundan çok uzaktaydı. ABD'nin Afganistan'a yönelik ilgisi, Sovyetlerin Afganistan işgalini sona erdirmesiyle azalmış, Necibullah yönetiminin devrilişiyile de neredeyse yok olma durumuna gelmişti. Taliban'ın ortaya çıktığı 1994 yılında ise, ABD bu grubun kökeni konusuna bir önem atfetmemekteydi. ABD'ye göre Taliban uyuşturucu ticaretini ortadan kaldırabilir, Rusya ve İran'ın Afganistan'daki etkinliğini sınırlandırabilir, Kandahar ve çevresinde sağladığı düzen ve istikrarı Afganistan'ın genelinde sağlayabilir, terör örgütlerinin eğitim kamplarını kapatabilir, müttefiki olan Pakistan'a Orta Asya ile ticaret yapabilmesi için gerekli olan karayollarının güvenliğini sağlayabilirdi (Mackenzie, 1998: 95; Rubin, 1997b: 1-6). Ancak ABD, Afganistan konusunda halen aktif bir politika izlememekte ve bu konudaki inisiyatifi, bölgedeki müttefikleri olan Suudi Arabistan ve Pakistan'a bırakmış gibi bir izlenim vermekteydi.

ABD'nin Afganistan'a yönelik yeniden aktif bir politika izlemeye başlaması, trans-Afgan boru hattı projesinin gündeme gelip de UNOCAL'ın bu projeye müdahil oluşuyla başlamıştır. 1996 yılının Mart ayında ABD'nin Pakistan büyükelçisi Tom Simmons, Pakistan başbakanı Butto'dan Brides'in yerine UNOCAL'ı desteklemesini istemiştir. Bunu aynı yılın biri Nisan diğeri de Ağustos ayında olmak üzere, ABD'nin Güney Asya'dan sorumlu bakan yardımcısı Robin Raphel'in Afganistan ve Pakistan ziyaretlerinde, UNOCAL'ı destekleyici konuşmaları takip etmiştir. Bu aşamada İran ve Rusya tarafında da Taliban'ın ABD tarafından desteklenmekte olduğu endişesi artmıştır. İleriki aşamalarda bu endişeler, gerek UNOCAL

yöneticilerinden, gerekse ABD yönetiminden bazı kişilerin yaptıkları gaflarla artacaktır. 1996 yılının Eylül ayında Taliban Kabil'i ele geçirdiğinde UNOCAL yöneticilerinden Chris Taggart, Taliban'ın Kabil'i ele geçirmesinin Trans-Afgan boru hattı projesini kolaylaştıracağı yönünde bir açıklama yapmıştır. Her ne kadar bu açıklama UNOCAL tarafından geri alınsa da, UNOCAL'ın Taliban zaferinden yana olduğunu sezinletmiştir. Diğer bir gaf da ABD Devlet Bakanlığından gelmiştir. ABD Devlet Bakanı Kabil'e bir görevli göndererek Taliban'la diplomatik ilişki kurulabileceğini söylemiştir. Bu açıklama da derhal geri alınmasına ve ABD'li diplomatların bu açıklamanın İslamabad'daki ABD büyükelçiliğine danışılmadan yapılmış olduğunu beyan etmelerine rağmen, açıklamanın ABD'nin dış ilişkilerine verdiği zarar çok büyük olmuştur. Tüm bu gafların sonucunda, İran, Rusya, Orta Asya devletleri, Taliban karşıtı ittifak pek çok Pakistanlı ve Afgan ABD ve UNOCAL'ın Taliban'ı desteklediği sonucuna ulaşmıştır. Buna ek olarak, ABD'nin Taliban'ı ve Pakistan'ın Afganistan politikasını desteklediğini gösterme konusunda oldukça istekli olan bazı Pakistanlı bakanlar da Pakistanlı gazetecilere ABD'nin Taliban'ı desteklediği yönünde açıklamalar yapmışlardır. Sonuç olarak, Taliban'ın İran'ı izole etmek üzere bir Sünni tampon bölgesi yaratarak, ticaret yolları ve boru hatlarının güvenliğini sağlayıp, Orta Asya ile ticaret konusunda İran'ın üstünlüğünü ortadan kaldırarak, ABD'nin çıkarlarına hizmet ettiği varsayımı oluşmuştur (Maass, 1999: 74-76; Mackenzie, 1998: 96; Siddiki, 1996: 6).

Bu durum karşısında İran, Rusya ve Orta Asya devletleri ile Afganistan konusunda stratejik ilişkilerini geliştirerek, Taliban karşıtı "Kuzey İttifakı"na yönelik uluslararası bir destek ve işbirliği oluşturmaya çaba sarf etmiştir. İran Dışişleri Bakanı Ali Ekber Velayeti, Orta Asya Devletlerini ziyaretinde, Afganistan konusunda tüm ilgili tarafların (ABD hariç) toplanacağı uluslararası bir inisiyatif oluşturma konusunda destek aramıştır. Fakat Pakistan ve Suudi Arabistan 30 Ekim 1996 tarihinde Tahran'da yapılan toplantıya katılmayı

reddetmişler ve bu inisiyatifi Afganistan'ın içişlerine müdahale olarak nitelemişlerdir (Rubin, 1997a: 293).

Ancak, köktendinci bir Peştun hareketi olan Taliban'dan, Orta Asya ülkeleri de tehdit algılamaktaydı. Öncelikle güney sınırlarında böyle bir yönetim, kendi laik rejimleri için de bir tehdit oluşturmaktaydı. Ayrıca, Afganistan'ın kuzeyinde yaşayan Özbek ve Tacik asıllı soydaşlarının, Peştunların egemenliği altına girmesinin de Özbekistan ve Tacikistan tarafından istenilebilecek bir durum olmadığı da kolaylıkla anlaşılabilir. Orta Asya ülkelerinin laik rejimlerinin İslamcı hareketler tarafından tehdit edilmesi, Rusya tarafından da endişeyle karşılanmaktaydı. Böylelikle bu dönemde, İran, Rusya ve Orta Asya ülkeleri arasında, Taliban karşıtlığına dayalı bir stratejik işbirliği oluşmuştur.

Buna rağmen, İran'da farklı lobiler, farklı dış politikalar öngörmekteydiler ve şahinler ve ılımlılar olarak bölünmekteydiler. Şahinler, dünya çapında tüm Şiiilerin desteklenmesi gerektiğini savunmaktayken, ılımlılar Taliban karşıtı ittifakın ölçülü bir şekilde desteklenmesi ve Taliban ile daha az çatışmaya girilmesi gerektiğini savunmaktaydılar. Çünkü İran, Afganistan'daki istikrarsızlıktan dolayı oldukça fazla zarar görmüştü ve halen görmekteydi. Göçmenler ve uyuşturucu kaçakçılığı İran'ın güvenliğini tehdit etmekteydi. Ayrıca, İran'ın Taliban karşıtı ittifaka yönelik desteği, Taliban'ın da İran'daki rejim karşıtlarını desteklemesine neden olmaktadır. Ancak, Taliban'ın 1998 yılı Eylül ayında Mezar-ı Şerif'i ele geçirip buradaki İranlı diplomatları ve yüzlerce Şiiyi katledip yaklaşık elli İranlıyı da esir alması, İran'ın Afganistan politikalarının belirlenmesi konusunda Şahinlerin öne çıkmasına neden olmuş ve İran'ın Taliban karşıtı ittifaka yönelik desteği artmıştır (Ahadi, 1998: 126-131; Raşid, 2001: 325-343).

Aslında bu olay, İran'ın Taliban'a yönelik askeri müdahale olasılığını dahi gündeme getirmişti. Ancak İran'ın savaş tehdidi ve BM'nin baskısı sonucunda, Taliban'ın esir almış olduğu İranlıları serbest bırakıp, öldürdüğü İranlı diplomatların cesetlerini teslim etmesi üzerine İran askeri

ÇINARLI / İran'ın Afganistan'daki İç Savaşa Yönelik Dış Politikası

müdahalede bulunmaktan vazgeçmiştir. Fakat, Taliban'ın Afganistan'ın büyük bir kısmını ele geçirmesi üzerine, Taliban İran için oldukça ciddi güvenlik tehdidi durumuna gelmiştir. Her şeyden önce, diplomatlarının öldürülmesi Tahran için oldukça gurur kırıcıdır. Taliban gibi "serseri" ve "barbar" (ABD'nin İran'ı tasvir etmek için kullandığı sözcükler) bir gruba bir ders verilmesi isteği İran toplumunda yaygınlaşmıştır. Ancak, bunun İran'a maliyetinin, Sovyetler Birliği'ne olduğu gibi oldukça yüksek olabileceği de İranlı karar alıcıların göz önünde bulundurdıkları bir faktördür. Bu nedenle İran, Taliban'a karşı askeri müdahalede bulunmayı riskli görmüş, fakat ona yönelik eleştirilerini ve tehditlerini de sürdürmüştür. Ancak, Taliban'ın da İran'ın bu meydan okumalarına aynen karşılık vermesi İranlılarda psikolojik bir yaralanmaya neden olmuştur (Snider, 2001: 35; Tarock, 1999: 801-802).

İran'ı Taliban'a yönelik bir askeri müdahaleden alıkoyan önemli bir etmen de Taliban'ın ABD tarafından İran'ı Afganistan'da bir savaşın içine çekme amacıyla kurulmuş bir tuzak olduğu şüphesidir. Bu yüzden İran, müdahale ettiği takdirde ABD'nin Taliban'a askeri destek vereceğini ve İran'ın bu savaşta kaynaklarının tükenmesini sağlayacağından şüphelenmiştir. Bu teoriye göre, olası bir İran-Taliban savaşında İran askeri ve ekonomik olarak zayıflayacak, fakat savaş Körfez bölgesini etkilemediğinden körfezden Batı ülkelerine petrol sevkiyatı da etkilenmeyecektir (Tarock, 1999: 813).

Fakat İran, Kuzey İttifakına silah, cephane ve yakıt sağlamış, Herat kentinin Taliban tarafından devrilen eski valisi İsmail Han'a ve yandaşlarına kendi topraklarında üs sağlamıştır. Meşhed ile Bagram arasında oluşturulan hava koridoruyla Rabbani yönetimine ihtiyaç duyduğu malzemeyi gönderirken, Meşhed'in güneyindeki kamplarda da İsmail Han'a bağlı yaklaşık 8000 savaşçı eğitimini sürdürmüştür. Ayrıca, yaklaşık iki milyon Afgani (Afganistan'ın para birimi) bastırarak İsmail Han'a Herat'taki Taliban komutanlarını satın alabilmesi için teslim etmiştir (Rashid, 1996: 61).

Ancak, Afganistan'daki iç savaşın Taliban lehine sonuçlandığı göz önüne alındığında, İran'ın Afganistan'a yönelik politikalarının başarısız olduğu söylenebilir. Özellikle 2000 yılının 5 Eylülünde, Taliban'ın Kuzey İttifakının elindeki son kent olan Talokan'ı da ele geçirmesi, Kuzey İttifakını bir gerilla hareketi konumuna indirgemıştır. Ayrıca Talokan'daki hava alanı, İran'ın Kuzey İttifakı'na yardım ulaştırabilmesi için de son derece gereklidir.

Diğer yandan Taliban, bu askeri başarısına rağmen, baskıcı uygulamaları, terör örgütlerini barındırması, uyuşturucu kaçakçılığıyla bağlantıları dolayısıyla zamanla uluslararası alanda kendisine karşı giderek artan bir tepkiyle karşılaşmıştır.⁴

1998 yılının Ağustos ayında Taliban'ın kontrolü altındaki bölgelerde bulunan kamplarda üslenmiş durumdaki, El Kaide İslamcı terör örgütüne bağlı militanların Afrika'daki iki ABD Büyükelçiliğine bombalı saldırı düzenlemesi üzerine ABD karşılık vermiş ve Afganistan'daki El Kaide üslerini havadan bombalamıştır. ABD ile Taliban ilişkilerinin bu noktaya gelişi üzerine UNOCAL Pakistan ve Afganistan'daki personelini çekmek zorunda kalmıştır. Nihayet, 1998 Aralık ayında da kuruluşu için büyük çaba harcamış olduğu CentGas şirketler birliğinden resmen çekilmiştir. Ayrıca, petrol fiyatlarındaki dalgalanmalardan da olumsuz etkilendiği gerekçesiyle 1999 yılı için öngörmüş olduğu harcama planını % 40 azalttığını ilan etmiştir (Prussel, 1998: 14-15; Raşid, 2001: 300-302).

11 Eylül 2001 tarihinde El Kaide militanlarının ABD'deki İkiz Kulelere düzenlediği saldırısı sonrasında, saldırılardan sorumlu tutulan El Kaide örgütünün militanlarının, ABD'nin tüm ısrarlarına rağmen, Taliban tarafından teslim edilmeyişi sonucunda ABD, Taliban'a yönelik askeri

⁴ Bu dönemde Senato, Temsilciler Meclisi, Güney Asya Bürosu, Kongre Araştırma Servisi gibi ABD'nin önde gelen kurumları tarafından Afganistan'daki durumla ilgili raporlar hazırlanmış ve görüşler bildirilmiştir. Kongre Kütüphanesinin internet sitesinde yayınlanan bu raporlarda Taliban'ın aşırı baskıcı uygulamalarının, insan hakları ihlallerinin, terör örgütleriyle ve uyuşturucu kaçakçılığıyla bağlantılarının ayrıntılı olarak incelenmiş olduğu ve ABD'de Taliban'a yönelik tepkinin artarak şiddetlendiği görülmektedir.

müdahalede bulunmuştur. Kuzey İttifakı güçleriyle koordineli olarak gerçekleştirilen ABD müdahalesi sonucunda, Taliban ağır bir yenilgiye uğramış ve ülke üzerindeki iktidarını kaybetmiştir. Taliban'ın devrilişiyle iç savaş sona ermiş ve Afganistan'da bir geçiş hükümeti oluşturularak, ülkenin yeniden yapılandırılması süreci başlamıştır (Selim, 2004: 249-259).

ABD ve Suudi Arabistan'ın Taliban'a karşı tavır almaları, bu ülkelerin İran ile ilişkilerinde kısmi ve geçici bir yumuşamaya sebep olsa da, Taliban'ın ABD'nin askeri müdahalesi sonucunda devrilmesi ve Afganistan'daki ABD askeri üslerinin varlığı, İran için ciddi bir tehdittir. Yeni Afgan yönetiminin, ABD ve müttefiklerinin inisiyatiflerinde oluşturulmasının da İran nezdinde antipatiyle karşılanacağı açıktır. Bunun yanında, Taliban'a yönelik askeri müdahalede İran devre-dışı bırakılarak, Pakistan, Tacikistan ve Özbekistan ile işbirliği yapılmıştır. Bunun sonucunda İran'ın Afganistan'a yönelik Orta Asya ülkeleriyle kurmuş olduğu stratejik işbirliği de zedelenmiştir. Her ne kadar, ABD ve müttefiklerinin inisiyatiflerinde oluşan bu siyasi yapı, Afganistan'ın istikrarına hizmet edip zamanla sığınmacılar ve uyuşturucu kaçakçılığı gibi sorunlara çözüm getirebilecek olsa da, İran için kabul edilebilirlikten çok uzak görünmektedir. Öte yandan, gerek İran'daki iç siyasi gelişmeler, gerekse de dünyadaki siyasi değişimler ve bunların Afganistan'a yansımaları, İran'ın Afganistan'a yönelik dış politikasında tepkisizlikten, giderek artan müdahaleciliğe, sadece Şiilere yönelik katı bir ideolojik yaklaşımdan, önce Fars Milliyetçiliğine, ardından da reel politik bir yaklaşıma doğru vizyon genişlemesine yol açmışlardır.

Kaynakça

AHADI, Anvar-ul Haq. (1998). Saudi Arabia, Iran And The Conflict In Afghanistan, William Maley (Ed.). Fundamentalism Reborn, içinde, C. Hurst & Co., London, (s:117-134).

Breau of South Asian Affairs. (ty.) Fact Sheet: The Taliban And The Afghan Drug Trade, http://www.state.gov/www/regions/sa/facts_taliban_drugs.html, 20.01.2001.

CARPENTER, T. Galen. (1994). The Unintended Consequences Of Afghanistan, World Policy Journal, Vol:11, No:1 (s:76-87).

CIA. (ty.). CIA World Fact Book Afghanistan Profile 2001, <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/af.html>, 28.07.2001.

COCKBURN, Alexander. (1995, 20 March). What's Happening In Afghanistan?, Nation, Vol:260, No:11, (s:373).

FREIJ, H. Yousif. (1996). State Interests Vs. The Umma: Iranian Policy In Central Asia, Middle East Journal, Vol:50, No:1, (s:71-84).

GOODHAND, Jonathan. (2000). From Holy War To Opium War? A Case Study Of The Opium Economy In North Eastern Afghanistan, Central Asian Studies, Vol:19, No:2, (s:265-280).

GOODSON, P. Lerry. (2001). Perverting Islam: Taliban Social Policy Toward Women, Central Asian Survey, Vol:20, No:4, (s:415-426).

House Of Representatives. (1997, 12 February). Peace For Afghanistan, Library Of Congress, <http://thomas.loc.gov/>, 20.11.2008.

House Of Representatives. (1997, 9 November). Expressing Concern For Human Rights In Afghanistan, Library Of Congress, <http://thomas.loc.gov/>, 20.11.2008.

House Of Representatives. (1998, 28 April) Concerning Afghanistan, Library Of Congress, <http://thomas.loc.gov/>, 30.11.2008.

House Of Representatives. (1998, 9 October). The Taliban: Protectors Of Terrorists, Producers Of Drugs, Library Of Congress, <http://thomas.loc.gov/>, 20.11.2008.

MAASS, D. C. (1999). The Afghanistan conflict: External involvement. Central Asian Survey, 18 (1), 65-78.

MACKENZIE, Richard. (1998). The United States And The Taliban, Fundamentalism Reborn, William Maley (Ed.). C. Hurst & Co., London, (s:90-103).

MACLEOD, Scotth. (2001). The Near Misses, Time Atlantic, Vol:158, No:21, (s:41).

MARSDEN, Peter. (1998). The Taliban: War, Religion, And The New Order In Afghanistan, Oxford University Pres, Karachi.

MATINUDDIN, Kamal. (1999). The Taliban Phenomenon: Afghanistan 1994-1997, Oxford University Press, New York.

MCCOY, W. Alfred. (1991). The Politics Of Heroin: CIA Complicity In The Global Drug Trade, Lawrence Hills Boks, USA.

ÖĞÜTÇÜ, Mehmet. (1995). Eurasian Energy Prospects And Politics: Need For A Longer Term Western Strategy, Future, Vol:27, No:1, (s:37-63).

PRECHT, Henry. (1988). Ayatollah Realpolitik, Foreign Policy, No:70, (s:109-128).

PRUSSEL, Deborah. (1998). Feminists Take On UNOCAL, Progressive, No:62, (s:14-15).

ÇINARLI / İran'ın Afganistan'daki İç Savaşa Yönelik Dış Politikası

RAIS, B. Rasul. (1993). Afghanistan And The Regional Powers, Asian Survey, Vol:33, No:9, (s:905-922).

RASHID, Ahmed. (1996). Back With A Vengeance – Proxy War In Afghanistan, World Today, Vol:52, No:3, (s:60-63).

RASHID, Ahmed. (1998). Pakistan And The Taliban, Fundamentalism Reborn, William Maley (Ed.), C. Hurst & Co., London, (s:72-89).

RAŞİD, Ahmed. (2001). Taliban: İslamiyet, Petrol ve Orta Asya'da Yeni Büyük Oyun, (çev: Osman Akınhay) Everest Mozaik, İstanbul.

RUBIN Barmett. (1997a). Women And Pipelines – Afghanistan Proxy War, International Affairs, Vol:73, No:2, (s:283-296).

RUBIN, Barmett. (1997b). US Policy In Afghanistan, Muslim Politics Report, No:11, (s:1-6).

SELİM, Yavuz. (2004). Afganistan ve Dostum, ATO Yayınları, Ankara.

Senate. (1997, 20 May) Expressing Concern For The Continued Deterioration Of Human Rights In Afghanistan, Library Of Congress, <http://thomas.loc.gov/>, 20.10.2008.

Senate. (1997, 7 February) Senate Concurring Resolution 6-Relative To Afghanistan, Library Of Congress, <http://thomas.loc.gov/>, 20.10.2008.

Senate. (1998, 18 May) Senate Concurring Resolution 97-Expressing The Sence Of Congress Concerning Human Rights And Humanitarian Situation Facing The Women And Girls Of Afghanistan, Library of Congress, <http://thomas.loc.gov/>, 20.10.2008.

Senate. (1998, 30 July) Expressing The Sence Of Congress Concerning Human Rights And Humanitarian Situation Facing The Women And Girls Of Afghanistan, Library of Congress, <http://thomas.loc.gov/>, 20.10.2008.

SIDDIKI, Kalim. (9-13.11.1996). US Oil Giant And The Taliban, Financial Times, No:6.

SNIDER, Michael. (08.10.2001). A Quagmire Of Alliances And Enmities, Mclean's, Vol:114, No:41, (s:35).

TAROCK, Adam. (1999). The Politics Of The Pipeline – The Iran And Afghanistan Conflict, Third World Quarterly, Vol:20, No:4, (s:801-819).

TARZI, Shah M. (1992). Afghanistan In 1991: A Glimmer Of Hope, Asian Survey, Vol:32, No:2, (s:189-196).